

150

illik çətin yolda maarifin
məşəli, azad fikrin carçısı

Azərbaycan mətbuatı millətin oyanışına, formalaşmasına
və öz kimliyini dərk etməsinə yol açan mühüm ictimai in-
stitutlardan olmuşdur. Onun 150 illiyi həm də mübarizənin, fəda-
karlığın, ziyanlığın və milli oyanışın tarixidir. Bu yol zaman-zaman
siyasi təzyiqlərlə, senzura ilə sürgün və təqiblərlə müşayiət olunsa-
da, mətbuat öz amalından, missiyasından - xalqı oyatmaq, maariflən-
dirmək kimi müqəddəs məqsədindən heç vaxt
dönməmişdir.

Azərbaycan mətbuatının təmeli 1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabi tərəfindən "Əkinçi" qəzeti ilə qoyulmuşdur. "Əkinçi"nin ömrü qısa olsa, təsiri isə uzunmüddətli və əvəzsiz oldu. Bu qəzətin timsalında mətbuatın əsas vəzifəsi maarifçilik, cəhalətə qarşı mübarizə, millətin dirçəlişinə xidmət olaraq müəyyənləşdi.

XX əsrin əvvəllərində isə Azərbaycan mətbuatı daha parlaq mərhələyə qədəm qoydu. 1906-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadənin rəhbərliyi ilə nəşr olunmağa başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı cəhalətin, məmur özbaşınlığını, qadın hüquqsuzluğunun və dini fanatizmin sərt və bəzən amansız tənqidinə başlıdı. Jurnal təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqində maarifçilik hərəkatının alovlanmasına səbəb oldu. Rəsm, karikatura, satira və qısa ədəbi parodiylarla silahlanmış "Molla Nəsrəddin" oxucunu həm güldürür, həm de düşündürdü.

Milleti oyanışa səsləyən belə jurnalardan biri də "Babai-Əmir" (1915-1916) idi. Satirik jurnalın müəllifləri sırasında dövrün tanınmış ədibləri Məmməd Səid Ordubadi, Cəfər Cabbarlı, Əliağa Vahid, Əli Nəzmi, Əlabbas Müzənib olmuşdur. Əsas məqsədləri cəmiyyətin sosial ədalətsizlik, mövhumat və cahiliyə qarşı mübarizəsini gücləndirmek olan müəlliflər əsərlərini xalqın anlayacağı dilde yazaraq, oxucuya çatdırmışlar. "Molla Nəsrəddin" jurnalının ənənələrini və ideya xəttini uğurla davam etdirən və bu il 110 yaşı qeyd edilən "Babai-Əmir" satirik jurnalının müasir Azərbaycan əlifbasına çevriləməsi ADA Universitetinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə həyata keçirilmiş, jurnal "Dirilik" nəşriyyatı "Babai-Əmir" adı ilə iki cilddə nəşr edilmişdir. Hər iki cild Ön söz, Oxuluların diqqətinə, Nömrələr, İzahlar, Qeydlər və Lügət hissələrində ibarətdir. Ön sözün müəllifi ADA Universitetinin rektoru Hafiz Paşayevdir. Burada "Babai-Əmir"ın tarixi, müəllifləri və jurnalda bəhs edilən mövzular haqqında məlumat verilir. Bildirilir ki, jurnalın oxululara əlçatan olmasından Azərbaycan milli mətbuatının 150 illiyi ərefəsində ADA Universiteti tərəfindən transliterasiya edilib.

Oxuların diqqətinə hissəsinin müəllifi, transliterasiya edən, lügət, qeyd və izahların tərtibçisi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəhla Abdullayevdir. Bu hissədə qeyd olunur ki, jurnalın tam orijinallığını qorumaq və transliterasiyanın əsas qaydalarına riayat etməklə yanaşı, bəzi hallarda

çıxmazı, məhz o dövr üçün söz azadlığı uğrunda səssiz, lakin kəskin etiraz, susdurulmuş jurnalistlərin fəryadı, senzura sisteminə qarşı dirniş idi. Jurnalın 23-cü nömrəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin re-

müasir oxucunun imkanları nəzəra alınaraq mətnin asanlıqla anlaşılması üçün "Balqan", "qlub", "Niqolay", kimi sözlərdə "q" samiti "k", bəzi sözlərdə isə "d" samiti "t" ilə əvəzlənərək müasir dilimizə uyğunlaşdırılmışdır. Eyni zamanda, bu hissədə ərəbcə və farsça olan parçaların dəqiqləşdirmələri "İzahlar" hissəsində, "Qeydlər" bölməsində isə mətnlərdə adı keçən şəxslər, məkanlar və s. haqqında məlumat verilir. Kitabın "Nömrələr" hissəsində I cilddə (324 səhifə) 31, II cilddə (320 səhifə) 34 nömrənin transliterasiyası yer alır. I cilddəki nömrələr 1915, II cilddəki nömrələr isə 1916-ci illəri əhatə edir.

ÇAŞIOĞLU El-MMC mətbəəsində çap edilən kitabın elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru Vüqar Qaradağlı, bədii redaktoru Fikrət Məlikovdur.

Kitabda yer alan jurnalın "Şapalaq", "Kötək", "Şillə" kimi rubrikaları onun satirik ruhunu və dövrün absurdluğuna qarşı yönəlmış ironiyasını aydın şəkildə ortaya qoyur. Hər rubrikada müxtəlif imzalarla yazan müəlliflər sosial haqsızlıqları ifşa etməklə, həm də cəmiyyətin maariflənməsinə çağrışır edirdilər. "Qozqurab bəy", "Müftəxor əyyar", "Qeyur əyyar", "Dəli", "Qonaqçı" kimi xalq arasında məşhur olan ifadələrdən istifadə tənqidin daha asan qavranmasını təmin edirdi. Jurnalda yer alan "Mollanın naxələfi milləti bədbəxt qılar, elm dərk eyləməyə əhlinə fürsət olmaz" kimi fikirlər birbaşa dini xurafatı və geriliyi hədəfə alırdı. Bu kimi çağrışlar xalqı düşünməyə, elmə və məntiqə yönəltməyə xidmət edirdi. "Kəmşür əyyar" imzası ilə yazılmış "Qızıma" şeirində atanın qızına verdiyi "nəsihətlər" əslində geridə qalmış, qadını evə və avamlığa məhkum edən dünyagörüşün parodiyası idi: "Fikrini vermə nə elməvü nə irfanə, qızım! Çoxdur elmin zərəri din ilə imanə, qızım!". Bu misralar satirik dilə yazılsa da, müəllifin əsl məqsədi qızların oxumasını, maariflənməsini, elmə sahib olmasına təşviq etmək idi. Bunu birbaşa demək senzura səbəbindən mümkün olmasa da, yumorun arxasında gizlədilən mesaj oxucuya çatdırılırdı.

Jurnalın "Qatmaqarışq xəbərlər" rubrikasında Bakıdan tutmuş Həmədana qədər müxtəlif bölgələrə aid xəbərlər yer alırdı. "Bakı - Əhvalat az bəd deyil. Hər kəs öz işini bilir" və ya "Həmədan - Xor-xor qəlyanlar xoruldamada davam edir" kimi qeydlər bir cümlə ilə bütöv ictimai panoramı təqdimetmə gücünə malik idi.

Jurnalın 1915-ci il 18 noyabr tarixli nömrəsinin senzura səbəbile boş

daktorluğu ilə "Açıq söz" qəzeti ilə başlayacağı haqqında verilən məlumat isə mətbuat tarixində yeni bir səhifənin başlangıcından xəbər verirdi.

Kitabın II cildini əhatə edən 1916-ci il nömrələri ciddi maliyyə çatışmazlığı ilə üzləşdiyindən karikaturalarla nəşr edilmişdir. Satirik jurnal üçün bu real itkini ifadə edirdi. 1916-ci il yanvarın 29-da dərc edilən nömrədə "Teatro və musiqi" rubrikasında Üzeyir bəy Hacıbəylinin "O olmasın, bu olsun" operettası haqqında yazı yer alır. Yaza teatr salonunun tam dolu olması xüsusi vurğulanır. Bu isə dövrün mədəni həyatının canlılığını, xalqın teatr və sənətə olan marağını göstərən önemli detal idi.

Jurnalın 1 iyul 1916-ci il nömrəsində "Babai-Əmirin agentstvası" rubrikasında yer alan xəberdə bildirilir ki, xalq Mirzə Əlekber Sabirin vəfati 4-cü ildönümü münasibətələ Şirvanda onun qəbrinin üzərinə büst qoydurmaq təşəbbüsü göstərmişdir. Bu hadisə xalqın böyük satirikə olan dərin hörmətini və Sabirin ideyalarının yaddaşlarda yaşadığını nümayiş etdirir.

Daha bir maarifpərvər jurnal isə uşaqları təhsilə, elmə səsləyən "Məktəb" idi. "Məktəb" jurnalı maarifçilik hərəkatı dövrünün önemli mətbu orqanlarından biri olaraq, 1911-1920-ci illərdə Bakıda əski əlifba ilə çap edilmişdir. Jurnalın nömrələri "Ədəbin Evi" Ədəbiyyata Dəstək Fonduun "Əski Azərbaycan əlifbasi" kursunun müdavimləri tərəfindən transliterasiya edilmişdir. Kitab bu il TEAS Press Nəşriyyat Evində, 112 səhifədən ibarət olaraq "Məktəb" Jurnalından Seçmələr adı ilə çap edilib. Layihə rəhbəri və Ön söz müəllifi "Ədəbin Evi" Ədəbiyyata Dəstək Fonduun icraçı direktoru Şəfəq Mehrəliyeva, redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəhla Abdullayevadır.

Kitabda M.Seyidəliyevin "Məktəb məhəbbəti" adlı hekayə maarifçilik missiyasının bariz nümunəsidir. Əsərdə fəhlə ailəsindən çıxan Aslan adlı uşağı elmə, təhsilə olan sonsuz sevgisi, çətinliklərə baxmayaraq, öz gücü ilə oxumağa çalışmasından bəhs olunur. Bu hekayə o dövrə səvadlılıq içində boğulan xalq üçün bir ümid çərçivə malik idi. 1912-ci ilin fevralında Rza Zaki imzası ilə dərc edilən "Xədicənin həmiyyəti (qeyrəti)" adlı hekayə isə maarifçilik hərəkatında

qızların yerini ön plana çıxır. Hekayədə balaca Xədicənin dərslərindəki müvəffəqiyyəti və eyni zamanda yoxsul insanlara yardım etməsi mənəvi təriyə və sosial məsuliyyət hissini vurğulayır. Rəşid bəy Əfəndiyevin 1913-cü ilin martında yazdığı "Qızlarımıza nəsihət" adlı şeir isə hem forma, həm də məzmun baxımından müasirlik və cəsarət daşıyır. O, dini savadsızlıqla qarışdırın, qadınları elm və təhsildən uzaq tutan düşüncəyə qarşı çıxır və açıq şəkildə bildirir:

"Cəhli caiz görür də, elmi haraç,
Bunu qanmaz ki, hər qədəmdə bu din,
Eyləyir elmi ümmətə təlqin,
Müslimin elmi olsa, badındır,
Elmsız hər xüsusda bidindir!"

Azərbaycan mətbuatı yaranışından bəri öz xalqını mədəni cəhalət-dən xilas etməyi, təhsilə, əxlaqla, vicedanla silahlandırmaq qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu gün həmin hekayələr, şeirlər, maarifçi yazılar yenidən nəşr olunur, oxunur, müzakirə edilir.

İllər önce mətbuat səhifələrində işıq üzü görən bu yazılar tarixin bir parçası, ictimai dərslik kimi dəyərləndirilir. 150 illik Azərbaycan milli mətbuatı xəbər daşıyıcısı, həm də xalqın maarifçisi, vicedanın səsi, tərəqqi yolunun işığıdır.